

РЕЦЕНЗИЯ

За дисертационния труд:

”ГРАЖДАНСКОТО ПОВЕДЕНИЕ НА БЪЛГАРИТЕ ПО ВРЕМЕ НА ПРЕХОДА”,

автор доц. д-р Петя Стоянова Пачкова, за присъждане на научната степен „доктор на политическите науки”, Област на висшето образование: 3. Социални, стопански и правни науки, Професионално направление: 3.3 Политически науки, Научна специалност „Политология”

Предметът на настоящата дисертация не се радва на голяма популярност сред представителите на българското обществознание. Причините са много - и обективни, и субективни. На първо място, формите на гражданската активност се зараждат под въздействието на множество, коренно различни обстоятелства. Поради това систематизацията на явленията на обективна основа е трудоемка и сложна работа, която може да продължи с години. Подобна перспектива респектира изследователите и те не се застояват трайно в тази зона на хуманитаристиката. Не са едни и същи стратегическите цели, тактиките, както и конкретните нюанси, свързани с практическата реализация на многообразието от граждански инициативи.

През периода на прехода протести се реализират из всички градове и села на България. Някои протичат стихийно, като за много от случаите липсва надеждна информация, чрез която да се направи пълно и обективно описание на случилото се. Отгоре на всичко, беше необходимо да изтече и определено историческо време. За да се изясни реалната картина, свързана с отношението на българите към проблемите характерни за представителната демокрация. Не е без значение и обстоятелството, че през периода на прехода от социалистическо към демократично общество, се промени съществено старата логика на гражданското поведение. „Народът”, от „строител на социализма“ в началото е въввлечен в масови инициативи, целящи „ликвидирането на социалистическото наследство”. Този процес, според доц. Пачкова е довел до „одесняването” на голяма част от българите /за известен период/. Затова гражданските инициативи тогава съдействат за налагане на капиталистическа обществена реалност. Без тази перспектива през 90-те години да буди сериозни страхове в масовото съзнание на хората. Трябваше обществото да се сблъска с множество нововъзникнали проблеми на тази нова национална действителност, за да се променят и мотивите, и целите на различните граждански активности. Така че произтичащите от новото статукво проблеми да провокират друг тип – трайно повтарящи се социални инициативи, насочени вече срещу политиката на властта, избрана по правилата на представително демократичната система.

На тази основа може да се направи **първият важен извод**, свързан с настоящата дисертация: работата на доц. Петя Пачкова е първия мащабен опит, реализиран в българската политическа наука, при който авторът поема максимално възможния на този етап ангажимент да изследва и даде научно обяснение на поведението, следвано от „неелита”, /т.е. гражданите на Р. България/, към проблемите на тяхното конкретно житейско битие, през периода на прехода към представително демократична обществена система. При това важно е да се отбележи, че в нейния случай не става въпрос за случайно хрумване или ангажиране с избраната тема поради служебните

ангажименти на един университетски преподавател. Далеч преди да предложи своята дисертация доц. Пачкова събира последователно и систематизира фактологията, свързана с различните форми на гражданската активност. В резултат през 2018 година тя издава и специален „Календар на българските протести“. Там формите на гражданската активност, от периода на прехода, са подредени в хронологическа последователност.

Така че подхождайки към реализирането на настоящия машабен научен проект, авторката сама е събрала и си е осигурила максимално възможния към настоящия момент емперичен материал за написването на своята голяма докторска дисертация. Това обстоятелство дава основание да се твърди, че в ръкописа е анализиран и обобщен достатъчно представителен информационен масив, въз основа на който могат да се правят убедителни научни изводи. Едно мнение, което се доказва убедително при непосредственото запознаване с текста на рецензирания ръкопис. Така че благодарение на сериозната и продължителна подготовка на автора, изследването на доц. Петя Пачкова иде да запълни една безспорна и изключително важна празнота, в научното познание, за гражданската активност на българите през периода на прехода след 1989 година.

Популяризирането на сътвореното от нея ново научно знание, ще създаде значително по-зряла и полезна информационна основа за политиката на неелита. В резултат днес и в перспектива, когато се налага гражданите да защитават своите жизнени интереси, това да става по най-ефективния начин за обстановката, съществуваща при представително-демократичната политическа система.

Структура и методологическа основа на дисертацията. Рецензираният научен труд е построен правилно в структурно отношение. В увода авторката изяснява убедително актуалността и обществената значимост на темата. Там е формулирана и основополагащата научна теза, въз основа на която тръгва анализът на емпиричния материал. Обосновава се и логиката на възприетата структура в изложението. Специално внимание е отделено на основния понятиен апарат, използван в текста, като се прави конкретизация на термините: например, каква е съдържателна разлика между понятията „борба“ и „протест“; защо в употреба е множественото число за обозначаване на народа - „българи“, а не конкретизиращия вариант на термина - „българина“; какво разбиране се влага в словосъчетанието „гражданско общество“ и пр. Така читателят се въвежда в конкретиката на авторовото мислене, за да може да се проследи след това логиката на изложението и се разбере същността на защитаваните научни тези.

За тяхното убедително представяне съдейства и последователността на анализа, по която е построено изложението. В първата глава основателно се изясняват факторите, които влияят за възникването и развитието на гражданската активност в демократичното общество; във втората глава анализът се конкретизира, като основният акцент е поставен вече върху спецификата, която се наблюдава конкретно при гражданското поведение на българите след 1989 година; а в третата глава е обобщена теоретично перспективата: какви тенденции според докторантката се очартават в развитието на гражданското поведение в бъдеще. Този подход създава една естествена последователност на авторовия анализ и позволява да се навлиза в тематиката от общото към частното. А след това, да се правят и рационални обобщения на конкретно важното. От там вече да се очертят трайните тенденции, които имат характер на закономерности, а и спецификите, които са свързани с изследваната политическа материя.

Методиката на научното изследване също е богата и плодотворна. Цялото изложение е анализ до голяма степен върху информацията, събрана и систематизирана от доц. Пачкова. В резултат авторката е в състояние да се „потопи“ максимално дълбоко в проучваната политическа материя, а след това там уверено да прави своите оригинални, убедителни и като цяло приноси научни изводи. В зависимост от разработването на конкретния частен подвъпрос, доц. Пачкова използва и постиженията на други автори, създали съществуващата, сравнително скромна научна литература, в изследваната област на политическия живот.

Богат е арсеналът и от частно научните методи, с чиято помощ се обработва първоизточниковия материал: най-широко се използват контент-анализът на политически документи и дълбочинните интервюта, взети от преки участници в гражданските протести. Заедно с това в основата на авторовото мислене са също така и такива важни методи на изследвателския процес като наблюдението и сравнението, анализът и синтезът, индукцията и дедукцията. В резултат дисертантката е в състояние на базата на общото в явленията, да открива онези трайни тенденции, които имат характер на закономерности в политическия живот. А в единичните прояви да прогнозира заценки на бъдещи масови реалности, които след това се потвърждават и с конкретна фактология, на реални политически инициативи. **Умелото, професионално боравене с широка гама от методи на научния политически анализ, разкрива методологическата зрялост на автора. Факт, който също е надаждна атестация за сериозността на реализираните научни приноси в рецензирания дисертационен труд.**

Тематични полета на изследването: Обект на проучването в първата глава са **факторите**, под влияние на които се заражда и развива, печели победи /или не регистрира сериозни промени в обществения живот/, гражданската активност на хората. Логично анализът стартира с ролята на **икономическите фактори**. Въз основа на богата фактология, доц. Пачкова изяснява основните, икономически мотивирани тенденции в поведението на гражданите: макар и не веднага след 10 ноември, но като първо водещо направление в съвременния политически процес, се определя появата на сериозна гражданска активност, провокирана на икономическа основа; в паралелен план обаче са систематизирани и пречките, свързани с икономическата проблематика, които спъват реализирането на обществените инициативи; изяснява се икономическата логика, по която сериозни обществени слоеве изпадат в политическа апатия и безинициативност през периода на прехода; маркирани са най-важните морални задръжки, които се зараждат в поведението на определени граждани, обвързани с дадено производство, извън което семействата им биха останали без препитание.

В цялост като обобщение тук се очертава изводът, че намалената роля на профсъюзите в частните предприятия, увеличеният процент на гражданите - дребни частни собственици, засилилата се секретност на информацията в рамките на големите производствени мощности, както и старяхът от уволнения като цяло демобилизират и разстройват активността на неелита. В същото време обаче, когато икономическите проблеми на същия този „неелит“, „станат достатъчно сериозни, констатира доц. Пачкова, влиянието на деактивиращите фактори намалява и гражданската активност се увеличава“/с. 11/. На тази основа става разбираема изключително богатата картина /а и сложността/ и на успешните граждански протести, и на нерешените икономически проблеми в капиталистическото общество, което според авторката, е функционираща реалност в България през последните 30 години.

В самостоятелен параграф са изследвани „**политическите фактори**”, свързани с активизирането или предотвратяването на гражданската активност. Правилно, като основен политически фактор, който въздейства непосредствено върху гражданската активност на „неелита”, се сочи политиката на „елита”. Онези негови части, които са вградени в структурите на политическите партии и институциите на представително демократичната държава. Доц. Пачкова формулира собствена, смела научна теза, според която, основният претендент за лявост в българския политически процес – БСП, по отношение на гражданските протести, практически действа като „дясна” социалдемократическа партия в съвременното общество. Поради това, масата от протестиращите българи, според докторантката, не виждат в БСП реален изразител на собствените си по-радикални социални искания. В резултат, българското ляво се оказва без истински водач през преходния период, за да може то да издига и защитава възможно най-смели политически искания.

Разгледана в съпоставителен план, политиката на елита според доц. Пачкова се реализира в две паралелни и избирателно използвани посоки. Тогава когато управляващите желаят да използват гражданската активност, за постигането на „цели които те /управляващите б.м./ си поставят” или смятат за безопасни за себе си - тогава гражданската енергия се стимулира и използва максимално. При появата на възможности обаче, протестните прояви на гражданите да излязат „извън пределите на допустимото, от гледна точка на представите на елита” за нормалност на обществените изяви, тогава той /елитът/ използва възпиращи политики, базирани върху конституционните и други нормативни правила, за озаптяването на нежелателните изяви.

Авторката констатира, че в реалната практика, тази политика се реализира чрез установяването на контрол от страна на партиите и властта върху граждански организации; използват се „контрапротестърите”, които с изявите си намаляват енергията на протестите; осъществява се наблюдение върху интернет информацията; водят се преговори и убеждаване на протестни групи, за деескалация на общественото напрежение, като често пъти те прерастват и в пазарлъци, с известни отстъпки на исканията. А когато всичко това не помага, в ход влиза стратегията на принудата, констатира докторантката. Систематизирането на тази проблематика в цялост, позволява да се направи най-важното: да се изяснят мащабите на възможното, което гражданските протести могат да постигнат в България - днес и в перспектива. Както и да се разсеят излишните илюзии в това отношение, за да се ограничат наивните и безпредметни очаквания на гражданите.

При конкретиката на разгледаната обстановка логично възниква въпросът: а каква е ролята на науката, за изясняване на посочните тук реалности в областта на обществената активност в България през периода на прехода? За целта доц. Пачкова е направила пространен контент анализ на водещите леви списания, по чиито страници е нормално да се очаква систематизирано знание, за организацията и практическото реализиране на различните граждански активности. Колкото и парадоксално да звучи по принцип, авторката констатира там интересна реалност: противно на очакванията, в левите български научни списания се дава половинчата, недостатъчно систематизирана и практически недостатъчно ефективна информация. Така че тя не е в състояние да издига трайно политическата култура и гражданската опитност на българите да защитават добре своите интереси. В резултат, авторката прави логичния извод, че науката през преходния период реално, не е осигурявала надежден информационен ресурс на обществото, въз основа на който гражданите да поставят максимално навреме

и по възможно най-печелившия начин, своите проблеми. Поне тези, за които все пак има шансове да бъдат разрешени. Една ситуация, която в допълнителна степен увеличава значението на рецензираната докторска дисертация, за бъдещата еволюция на гражданската протестна култура на българите.

Неблагоприятният ефект от наличието на разглежданата ситуация и в областта на духовния живот в нашата страна през преходния период се увеличава от негативите на тенденциозния и политизиран анализ на процесите, свързани с **българската социално-политическа история**. И тази от епохата на социализма, и онази свързана с налагането на демокрацията. Доц. Пачкова защитава с много конкретика тезата, че независимо от ограниченията, наложени по отношение на политическите свободи на гражданите, тоталитарната система до 1989 година в България, разрешава на удовлетворително равнище най-острите социално-икономически проблеми на българското общество. Поради това до 10 ноември в България липсват доста от обективните фактори, които пораждат условия за активна гражданска съпротива срещу властта. Прояви на противодействие срещу дефектите на социалистическата системата обаче съществуват и авторката е изяснила техните основни форми на изява. В резултат докторантката отрича ненаучния подход, наложил се в практиката на някои изследователи от областта на историографията през последните 30 години, българската нация да се определя като „политически неактивна”. Едва ли не като някакъв колективен привърженик на пасивността и изчакването докато някои „друг” не ни реши проблемите!?

Напротив – авторката доказва, че в историята на България има всякакви форми на борби и то през всички исторически периоди. Така че българската история по своята логика не се различава драматично от историята на останалите европейски народи. Премълчаването на тази реалност, лишава гражданите от полезна - практически значима информация и не им поднася примери за подражание. Това също пречи на съвременната гражданска активност на българите. И обратно – доц. Пачкова е убедена, че обективното изследване на историческото минало може да съдейства за развитието, на съвременната активност в нашата страна. За нея историческото познание има една главна цел: на базата на опита да се формулират поуки за обогатяване на националната мъдрост, с чията помощ българите да си разрешават ефективно съвременните проблеми.

Неблагоприятните последиците от „недостатъчната полезност” на научното познание през периода на прехода за развитието на демократичния политически процес се увеличават от наличието и на огромна група **идеологически фактори**, които също влияят пряко за стагниране на политическата активност сред гражданите. Тях доц. Пачкова е изследвала в самостоятелен пети параграф на първа глава. Въз основа на конкретна фактология, докторантката изяснява причините, поради които в хода на прехода е отречена близката социалистическа действителност в България; с каква логика комунистическата идеология е заклеямена като проява на волунтаризъм и първопричина за нещастната съдба на българите. Така е разкрит процесът, в чийто ход е създаден идейният терен за налагането на неолибералната идеология с водещи акценти: необратимостта на глобализацията в планетарен план, а от там и за окончателното тържество на представително-демократичната политическа система в Европа.

В логиката, по която се отрича старата и се налага новата доминираща идеология в българския политически процес, доц. Пачкова открива един от големите парадокси на нашето време. От една страна, след края на „Студената война е налице

процес за ограничаване функциите на националната държава”, който поражда, според докторантката ”стимули за венцехваленето на гражданското общество...с надежата /чрез него б.м./ гражданите сами да си решават проблемите”. В същото това време обаче – от друга страна, параметрите на реалните граждански активности се контролират ефективно от страна на елита. Така че да не се поставят под съмнение устоите на представително-демократичната политическа система.

Липсата на нова – достатъчно убедителна и ефективна идеология, за бъдещата еволюция на човешкото общество, по време на прехода, гарантира тържеството на представителната демокрация с нейните вътрешно обществени борби. За да може в техния ход, гражданите все пак да постигат възможното, при новоналожената обществена рамка, авторката смята, че начинът, по който се разработва и народознанието /народопсихологията/ в България, също не съдейства достатъчно за гражданското активизиране. Във всички български университети все още не са се наложили достатъчно зрели лекционни курсове по „Българознание”, които без да окрупняват позитиви и негативи в националния ни характер, да съдействат за реалистичната оценка на българското „можене” и „неможене”. По този начин да се спомага за ефективното намиране на значими общи цели, около които да се групират гражданските инициативи днес и в перспектива. Така че да може нашият съвременник да си извоюва максимума на допустимите за него права, които са реалистични за постигане, по правилата на представително-демократичната система.

Тази възможност в перспектива, според докторантката зависи в сериозна степен и от равнището на съвременното образование в България; и от ролята, която интелигенцията играе като творец на художествено-творческия духовен продукт; а и от медиите – главният интерпретатор на обществените инициативи. И при трите тези сектори на обществения живот, през периода на прехода, доцент Пачкова открива противоречиви тенденции. Образователната политика, от една страна, съдейства за интеграцията на населението, но в същото време от училището излизат все повече функционално неграмотни хора. Училището не работи достатъчно за формиране на солидни морални устои в личността; тенденциозно се преподава проблематиката, свързана с облика на различните политически режими, като представително-демократичния се идеализира. Този образователен багаж, според доц. Пачкова не работи активно за формиране на самостоятелно и алтернативно мислене сред подрастващите. В резултат се пречи за разгръщането на достатъчно ефективни граждански борби на съзряващите нови генерации. Сред художествено-творческата интелигенция авторката открива уклон да се идеализира западната действителност. Критикарски да се интерпретира българската духовна реалност, и да се дава приоритет на масовата култура. А тя отчуждава хората, които в допълнителна степен се оказват в невъзможност да оценяват необходимостта и ползите от обществената организация. Медиите на свой ред, обвързани материално с влиятелни икономически субекти, също внасят разединение сред обществото и „не смятат за необходимо да градят солидарност между хората, да разпространяват полезен организационен опит между тях”, констатира докторантката.

Сложните последици от подобна реалност, в областта на духовния живот, според доц. Пачкова са логични и неизбежни. Поради това новите възможности, които съвременните интернет технологии предлагат на обществото, не могат да компенсират в достатъчна степен „вредното влияние на всички останали фактори, които демотивират за протест”, в защита на лични жизнени интереси на гражданите. Още повече, че богата гама от специфични и то обективни личностни фактори като :

самейно положение, пол, местоживеене, професията, религията, етническите особености и пр. на свой ред, също могат да ограничават доста сериозно възможностите на съвременния българин, така че той редавно, навреме и по достатъчно ефективен начин да защитава жизнените си интереси.

Обобщена в цялост първата част на дисертацията, която е нейното доминиращо ядро, дава ясна представа, както за възможностите, така също и за спирачките, които определят реалната ефективност на „неелита” в демократичния политически процес, през последните три десетилетия. Тяхното задълбочено изследване от доц. Пачква, създава първокласен информационен ресурс. Добре опознат и осмислен от страна на гражданското общество, той може да подпомага бъдещата еволюция на реалностите в този сектор на политическия живот в България – вече след фазата на прехода.

Предмет на изследването **във втората глава** на дисертацията вече е конкретиката, която се проявява в различните форми на гражданска активност на българското общество, през периода на прехода след 1989 година. В първия параграф са изследвани индивидуалните форми на съпротива. След това акцент е поставен върху груповите изяви на определени недоволства, и естествено - на масовите обществени протести. Въз основа на огромен емпиричен материал и тук докторантката доказва, че през последните 30 години, едва ли има държавна институция в нашата страна, която да не е била обект на протестни акции от страна българите. Под въздействие на очертаната по-горе сложна система от стимулиращи /но и възпрепятстващи фактори/ обаче, при конкретните конфликтни инициативи на родния ни „неелит”, са налице и противоречиви процеси, и не еднакви резултати: от една страна, се констатира преобладаването на протести, които са свързани преди всичко с „лични права и интереси” на хората. От друга, като по-редки, се очертават масовите ангажименти с „обща кауза”. Според доц. Пачкова може да се говори и за една трета тенденция на протестния фронт, при която /въпреки че има примери за нарастване на „солидарността с други хора”/, то „твърде много проблеми” на съвременното българско общество да „остават без внимание от страна на гражданите”. А това означава и без протести в тяхна защита.

Тази сложна конкретика, свързана специално с реалностите на масовата протестна култура при съвременния българин, мотивира авторката да изведе следващият изключително значим акцент в своето изследване. Той е свързан с **организационните форми** на гражданското поведение. Тук на задълбочен анализ е подложена проблематиката, свързана с умението да се изграждат достатъчно надеждни, специални протестни структури. Защото без тях гражданските инициативи предварително са обречени на неуспех. Търсят се отговори и на въпросите: как да се разпределят правилно функциите в ръководните органи по време на протестните акции; каква е ролята на индивидуалните качества на лидерите, които стоят начело на инициативите; докъде се простира умението да се използват в движение различни ефективни тактики при преследването на целите. Като особено важен елемент, свързан с успеха на протестната организация се сочи правилното формулиране на нейната **стратегия**. За сериозна слабост се смята неумението на гражданите да концентрират вниманието си по време на протестите върху „достатъчно малко и достатъчно реалистични искания”. Протестиращите, констатира доц. Пачкова, често ... се разпиляват по много посоки и искания и накрая не постигат нищо или твърде малко”.

Обобщен в цялост, аналитичният текст на втора глава е първокласен информационен ресурс, който хвърля обилна светлина върху политическите тънкости,

свързани с непосредственото обслужване хода на гражданските протести. Трудно ми е да определя с пределна прецизност, дали това ново познание трябва да се отнесе към предметната област на политическия маркетинг или става въпрос всъщност за политически менаджмънт. Причината за моето колебание тук е свързана с тясното преплитане на тази материя, с изследваните полета и от двете предметни направления на Политическата наука. Поради това ще възприема оценката, че всъщност тук се правят фундаментални приноси и в двете изключително важни области на съвременната политическа наука. А ако трябва да се изведе някакъв обобщаващ извод, за направеното във втора глава, то мисля, че доц Петя Пачкова създава там една изключително полезна „теория на политическия успех” за обслужване жизнените интереси на неелита в съвременна България. В нейната дисертация се съдържа ценно градиво, за цял лекционен курс по „Политическа конфликтология”. Той би поставил на научна основа представите на изучаващите политическата наука в тази област на обществения ни живот, с оглед на тяхната бъдеща експертна ефективност.

В третата глава докторантката си е поставила за цел да очертае, бъдещето на гражданската активност в България. Какво може да се очаква в областта на българската протестна култура в стратегически план? Стъпвайки върху реалностите, които са в основата на нейния труд, тук тя е заела позиция, която мисля че е най-близо до дилемата: „умерен песимист” или „неуверен оптимист”. Тоест нещо средно – нито безкраен песимист, нито екзалтиран оптимист! Защо? Защото, както става ясно от анализа в третата глава, освен казаното по-горе, в обществото протичат процесите водещи към личностна деградация: в България нараства престъпността, алкохолизмът, злоупотребата с наркотици, религиозността придобива нови форми и измерения. Всичко това отклонява сериозни обществени среди от активна гражданска борба за колективни права.

В същото време обаче, етапът на еуфорията, характерна за 90-те години на ХХ век, отдавна отмина. Онова „масово одесняване” на българина, по израза на доц. Пачкова, което съдейства за утвърждаването на новия капиталистически обществен порядък, отдавна вече е реквизит на историята. Българинът „изтрезня”, той се отърси от своя временен и преходен политически махмурлук и се впусна в активни граждански борби. Те са подхранвани от проблемите, които съвременната либерална държава не решава, влияят се и от негативите на глобализацията. В същото това време обаче, липсата на достатъчно ефективна лява политическа партия, обективно не вещае оптимизъм за някаква радикална промяна, в евентуалните постижения на гражданските борби в България в обозримо бъдеще. Още повече, че според доц. Пачкова, в допълнение „срещу укрепването на лявата ориентация на масите е налице разнопосочна и масирана борба”, от страна на представително-демократичната държава и заинтересованите среди на задкулисието. Оттук и умереността на авторката - и по отношение на оптимизма, и спрямо песимизма за бъдещата обществена активност на българите.

Научни приноси на дисертационния труд:

Първо, за пръв път в българската политическа наука са разграничени основните етапи от развитието на гражданското общество в нашата страна, като за основа се използват преди всичко реалностите, свързани с еволюцията при протестната активност на българите. Авторката е обосновала интересната теза за доминирането на едно масово „одесняване” на обществото през първия етап. Поради това, гражданската инициативност през 90-те години на практика съдейства преди всичко за разграждане реалностите, наследени от социалистическо време и утвърждаването на либералната,

представително-демократична държава. Вторият етап е оценен като време на отрезвяване сред масата от българите. За да се стигне до третия, когато гражданите се ангажират вече с всички форми, използвайки и всички средства, които се наблюдават в гражданските протести на развитите демокрации по света.

Второ, за пръв път в българската политическа наука максимално задълбочено са изследвани факторите, които влияят позитивно и негативно върху гражданската активност на недоволните. Много ясно /и според мен точно/ е определен и „възможният таван“ на протестните резултати, при условията на утвърдената представително-демократична политическа система. Те не могат да постигнат цели, които са в противоречие с конституционната рамка, наложена през 1990/91 година. Реалният смисъл на протестите се сочи обаче във възможността да се постигат максимално допустимите блага и права за гражданите, при наличието на подобна обективна среда.

Трето, непреходна полезност има приносната теза на авторката, че независимо от съществуваща ограничителна конституционна рамка, гражданската активност на българите може да съдейства сериозно за развитието на политическата култура на хората. Задълбоченото изследване и разбираемото обяснение на организационната проблематика, свързана с протестите, подпомага преодоляването на илюзиите, които се налагат от пропагандата на заинтересуваните фактори сред задкулисието. Надеждите за гражданите в това направление се крият в обстоятелството, че въпреки всичко, елитът не е в състояние да забрани активността или да лиши неелита от възможността да създава свои протестни структури и да проявява ново „протестно творчество“. Големият реален проблем тук е в това: как „неелитът“ да се научи, по какъв начин той може да взема от живота максимално възможното, което не му се полага и което би трябвало да се увеличава.

Четвърто, доц. Пачкова не крие, че е в своите ценностни разбирания за живота, тя е ляво ориентиран интелектуалец. Въпреки това, нейният политически анализ може да се дава като отличен пример, за научно обяснение на реалностите свързани с дихотомията – предимства или недостатъци - и на социализма, и на капитализма. По отношение на „социалистическото време“, тя е максимално критична. Интерпретира го дори във варианта „държавен капитализъм“. Една постановка, която се родее с максималната критичност като оценка. Въпреки това, в своя труд тя не отрича – напротив признава ползите за масата от българския народ, съществували до 1989 година. В същото време, макар и принципен критик на представително-демократичната политическа система /нея тя определя като „буржоазно общество“/, в качеството си на учен, доц. Пачкова полага усилия, да изясни кое от новата реалност действително е в полза на гражданите и позволява на обикновените хора да защитават жизнените си интереси. За тях тя пише, техните постижения я интересуват, поради което е посветила повече от едно десетилетие, за да напише рецензираната голяма докторска дисертация.

Пето, като съществен принос бих посочил също така непрестанния стремеж на докторантката да намира златното сечение при оценката специално на реалностите, свързани с начина на мисленето, практическото действие и постиженията на българите в областта на протеста, като нация в семейството на европейските народи. Доц. Пачкова приема, че в това направление съществуват някои специфики. Но като изследовател тя е категорична, че те не правят от българите някакво скандално изключение в тъканта на европейската цивилизация. Тук става въпрос за зрялост в научния анализ, чието предназначение е да съдейства за помъдряване в реалното

политическо мислене на онези, които трябва да вземат отговорните решения, при конкретиката на българската обществена реалност.

Някой препоръки: Мисля, че трудът на доц. Петя Пачкова обезателно трябва да се публикува като самостоятелна монография. Трудът само ще спечели ако в бъдещото издание се обърне още внимание на онова, което се съдържа в страниците на десните, либерални научни списания, във връзка с гражданското поведение на българина. Така по-релефно ще се очертаят контурите на това, което може да пречат, но и да подпомага еволюцията на националната ни политическа култура. А оттам и гражданската активност на българина. Бъдещата монография ще спечели също, ако при нейното публикуване нетрадиционната трактовка на авторката за социалистическите десетилетия като „държавен капитализъм”, се аргументира с още фактология. Специално що се отнася до устройството на тоталитарната политическа система, формите на собствеността, правата на номенклатурата, които дават основания на доц. Пачкова да я определя като „класа”.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Уважаеми членове на научното жури,

С дълбоко убеждение констатирам, че пред нас е един зрял, изцяло приносен и напълно завършен научен труд - и като замисъл, и като реализация. Неговият автор е избрал за предмет на своята голяма докторска дисертация изследването на една от най-мощните и сложни сфери на политиката – гражданските борби на българите през периода на прехода. И като сложност на темата, и като наситеност с фактология и по своята протяжност във времето, това е един от възможно най-максималистичните академични ангажменти, с които може да се наеме човек, при разработването на голяма докторска дисертация.

Всичко в тази дисертация е оригинално, приносно и в своята цялост е отличен атестат за зрелостта на доцент д-р Петя Пачкова като оригинален учен – изследовател, който има свои ясно изразени научни позиции – дори до степен на самобитност! В своя текст, тя демонстрира една модерна аналитична култура, която се отличава с всеобхватност на наблюденията, задълбоченост в анализа, оригиналност в стила на изложението, както и самостоятелност при формулирането на изводите. Може да се говори дори за собствено понятийно творчество. И нещо особено важно, за да се подчертае: всичко е направено с нескрита ангажираност към интересите и съдбата на главния политически герой на труда – българският народ. Аз смятам, че няма по-добър атестат за обществената значимост и ползността на едно научно творение.

С течение на годините докторантката е публикувала основни части от своите изследвания. Тя е автор на три монографии – две самостоятелни и една в съавторство, както и на 39 студии и статии, публикувани на български и чужди езици. Това означава, че едни от най-важните компоненти на новото знание, което се съдържа в рецензирания ръкопис, вече са предоставени като информационен ресурс на българското общество. Във връзка с настоящата процедура доц. д-р Петя Пачкова е представила достатъчно легитимиращ я научен реферат. Спазени са и всички процесуални изисквания на законодателството, свързани с откриването и протичането на процедурата около защитата на голямата докторска дисертация.

Предвид на всичко казано дотук, с пълна убеденост предлагам на уважаемите членове на Научното жури да гласуват „ЗА” присъждане на научната степен „доктор на политическите науки” на доц. д-р Петя Стоянова Пачкова. Област на висшето образование: 3. Социални, стопански и правни науки. Професионално направление: 3.3. Политически науки. Научна специалност

„Политология”. Лично аз ще гласувам със „ЗА” присъждането на тази степен, защото доц. д-р Петя Стоянова Пачкова е реализирала научен продукт, който би правил чест на всеки съвременен изследовател на текущия политически процес - и то не само в България.

София
17 август 2020 г.

РЕЦЕНЗЕНТ:
/Проф. д. ист. н. Трендафил Митев/

R E V I E W

For the thesis:

**"THE CIVIL BEHAVIOR OF BULGARIANS DURING THE
TRANSITION",**

Author Assoc. Prof. Dr. Petya Stoyanova Pachkova,

For awarding the scientific degree "Doctor of Political Science",

Field of higher education: 3. Social, economic and legal sciences,

Professional field: 3.3. Political sciences

The problem which is the subject of this thesis is not very popular among the Bulgarian social science representatives. The reasons for this are many – objective and subjective. On first place the forms of civil activities are formed influenced by many, radically different circumstances. Because of this the systematization of occurrences on objective basis is hard and complicated work which could last for years. Such a perspective respects the researchers and they stay permanently in this zone of humanities. Strategical targets, tactics and specific nuances connected with the practical realization of the multiple civil initiatives are not the same.

On this basis, the first important conclusion related to the present dissertation can be made: The work of Assoc. Prof. Petya Pachkova is the first large-scale experiment realized in Bulgarian political science, in which the author undertakes the maximum possible commitment at this stage to research and give a scientific explanation. , of the behavior followed by the "non-elite", i.e. the citizens of the Republic of Bulgaria/, to the problems of their concrete life, during the period of the transition to a representative democratic social system.

During realization of this large-scale scientific project the author by herself collect and provides the maximum possible in during moment empiric material for writing of her doctor dissertation. This fact gives the reason to be claimed that in the manuscript is analyzed and generalized large enough representative informational massive on which could be made convincing scientific conclusions.

So, thanks to the serious and long preparation of the author, the research of Assoc. Prof. Petya Pachkova comes to fill an indisputable and extremely important gap in scientific knowledge about the civic activity of Bulgarians during the transition period after year 89.

Structure and methodological basis of the dissertation: The reviewed scientific paper is structured correctly. In the introduction the author convincingly clarifies the topicality and social significance of the topic. The fundamental scientific thesis is formulated there, on the basis of which the analysis of the empirical material starts. The logic of the adopted structure in the exposition is also substantiated. Special attention is paid to the main conceptual apparatus used in the text, specifying the terms: what is the substantive difference between the terms

"struggle" and "protest"; why the plural is used to denote the people - "Bulgarians", and not the concretizing variant of the term - "Bulgarian"; what understanding is put into the phrase "civil society", etc. Thus, the reader is introduced to the specifics of the author's thinking, so that the logic of the exposition can be traced and the essence of the defended scientific theses can be understood.

The methodology of scientific research is also rich and fruitful. The whole exhibition is an analysis of the information collected and systematized by Assoc. Prof. Pachkova. As a result, the author is able to "immerse" herself as deeply as possible in the studied political matter, and then confidently make her original, convincing and generally contributing scientific conclusions. Depending on the elaboration of the specific private sub-question, Assoc. Prof. Pachkova also uses the achievements of other authors who have created the existing, relatively modest scientific literature in the researched field of political life.

At the same time, the author's thinking is also based on such important methods of the research process as observation and comparison, analysis and synthesis, induction and deduction. The skillful, professional handling of a wide range of methods of scientific political analysis reveals the author's methodological maturity, a fact, which is also a reliable attestation for the seriousness of the realized scientific contributions, in the peer-reviewed dissertation.

Thematic fields of the research: The object of the research in the first chapter are the factors under the influence of which the civic activity of the people is born and develops, wins victories /or does not register serious changes in the public life/. Logically, the analysis starts with the role of economic factors.

In summary, the reduced role of trade unions in private enterprises, the increased percentage of citizens - small private owners, the increased secrecy of information within large production facilities, as well as the age of layoffs, generally demobilize and disturb the activity of the non-elite. At the same time, however, when the economic problems of this same "non-elite" "become serious enough", says Assoc. Prof. Pachkova, the influence of deactivating factors decreases and civic activity increases." / P.11 /

A separate section explores the "political factors" related to the activation or prevention of civic activity. Correctly, the main political factor that directly affects the civic activity of the "non-elite" is the policy of the "elite".

Considered in comparative terms, the policy of the elite, according to Assoc. Prof. Pachkova is realized in two, parallel and selectively used directions. Then, when the rulers want to use the civic activity to achieve "goals that they (the rulers) set or consider safe for themselves - then the civic energy is stimulated and used to the maximum. However, when there are opportunities for citizens' protests to go "beyond what is permissible, from the point of view of the elite" for the normality of public appearances, then he /the elite/ uses dissuasive policies based on constitutional and other regulations to curb of adverse events.

Given the specifics of the situation under consideration, the question logically arises: what is the role of science in clarifying the realities indicated here in the field of social activity in Bulgaria during the transition period? For this purpose, Assoc. Prof. Pachkova has made an extensive content analysis of the leading left-wing magazines, on the pages of which it is normal to expect

systematic knowledge about the organization and practical implementation of various civil activities. As paradoxical as it sounds in principle, the author finds an interesting reality there: contrary to expectations, the left Bulgarian scientific journals provide half, not systematized enough and practically not effective enough information.

The unfavorable effect of the presence of the considered situation in the field of spiritual life in our country, during the transition period, is increased by the negatives of the tendentious and politicized analysis of the processes related to the Bulgarian socio-political history.

As a result, the doctoral student denies the unscientific approach, which has become necessary in the practice of some researchers in the field of historiography, for the last 30 years, to define the Bulgarian nation as "politically inactive".

On the contrary - the author proves that in the history of Bulgaria there are all forms of struggles in all historical periods.

And vice versa - Assoc. Prof. Pachkova is convinced that the objective study of the historical past can contribute to the development of contemporary activity in our country. For her, historical knowledge has one main goal: based on the attempt to formulate lessons for the enrichment of national wisdom, with the help of which Bulgarians can effectively solve modern problems.

The unfavourable consequences of the "insufficient usefulness" of scientific knowledge are increased by the presence of a huge group of ideological factors, which also directly affect the stagnation of political activity among citizens.

In the logic by which the old and the new dominant ideology in the Bulgarian political process is denied, Assoc. Prof. Pachkova discovers one of the great paradoxes of our time: On the one hand, after the end of the Cold War there is a "process to limit the functions of the nation-state", which creates, according to the doctoral student, "incentives for the praise of civil society ... in the hope /through it b.m./ citizens to themselves solve problems ". At the same time, however, on the other hand, the parameters of real civic activity are effectively controlled by the elite. So that the foundations of a representative democratic political system are not called into question.

The complex consequences of such a reality in the field of spiritual life, according to Assoc. Prof. Pachkova, are logical and inevitable. Therefore, the new opportunities that modern Internet technologies offer to society cannot sufficiently compensate for the "harmful influence of all other factors that demotivate protest" in protecting the personal interests of citizens. Moreover, a wide range of specific and objective personal factors such as: marital status, gender, place of residence, profession, religion, ethnicity, etc., in turn, can also severely limit the capabilities of the modern Bulgarian, so he regularly, on time and in a sufficiently effective way to protect his vital interests.

Summarized in its entirety, the first part of the dissertation, which is its dominant core, gives a clear idea of both the possibilities and the brakes that determine the real effectiveness of the "non-elite" in the democratic political process over the past three decades. Their in-depth study by Assoc. Prof. Pachkova creates a first-class information resource. Well known and understood by civil

society, it can support the future evolution of realities in this sector of political life in Bulgaria - already after the transition phase.

The subject of the research in the second chapter of the dissertation is already the specifics, which is manifested in the various forms of civic activity of the Bulgarian society, during the transition period after 1989 on the one hand, there is a predominance of protests, which are primarily related to the "personal rights and interests" of the people. On the other hand, as less frequent, there are mass commitments to "common causes". According to Assoc. Prof. Pachkova, one can speak of a third tendency on the protest front, in which /although there are examples of increasing "solidarity with other people"/, "too many problems" of modern Bulgarian society to "remain unnoticed on the part of the citizens". And that means no protests in their defence.

This complex specificity, especially related to the realities of the mass protest culture of the modern Bulgarian, motivates the author to bring out the next extremely important emphasis in her research. It is related to the organizational forms of civil behaviour. Here the issues related to the ability to build sufficiently reliable, special protest structures are subjected to in-depth analysis, because without them, civil initiatives are doomed to failure. Answers are also sought to the questions: how to properly distribute the functions in the governing bodies during the protests; what is the role of the individual qualities of the leaders who lead the initiatives; how far does the ability to use various effective tactics in the pursuit of goals go. A particularly important element related to the success of the protest organization is the correct formulation of its strategy. A serious weakness is considered to be the inability of citizens to focus their attention during the protests on "sufficiently few and sufficiently realistic demands". The protesters, states Assoc. Prof. Pachkova, often scatter in many directions and demands and in the end do not achieve anything or say little.

And if we have to draw a generalizing conclusion about what was done in the second chapter, I think that Assoc. Prof. Petya Pachkova creates there an extremely useful "theory of political success" to serve the vital interests of the non-elite in modern Bulgaria. Her dissertation contains valuable material for a whole lecture course on "Political Conflictology".

In the third chapter, the doctoral student aims to outline the future of civic activity in Bulgaria. What can be expected in the field of Bulgarian protest culture in strategic terms? Stepping on the realities that underlie her work, here she has taken a position that I think is closest to the dilemma: "moderate pessimist" or "uncertain optimist." That is, something average - neither an endless pessimist nor an exalted optimist! Why? Because, as it is clear from the analysis in the third chapter, in addition to the above, the processes leading to personal degradation are taking place in society: in Bulgaria crime, alcoholism, drug abuse are growing, religiosity is acquiring new forms and dimensions. All this diverts serious public circles from an active civil struggle for collective rights.

Scientific contributions of the dissertation:

First, for the first time in Bulgarian political science, the main stages of the development of civil society in our country are distinguished, using as a basis the realities related to the evolution of the protest activity of the Bulgarians.

Second, for the first time in Bulgarian political science, the factors that positively and negatively affect the civil activity of the dissatisfied have been studied in maximum depth. The "possible ceiling" of the protest results is very clearly defined (and in my opinion exactly), under the conditions of the established representative democratic political system. They cannot achieve goals that are contrary to the constitutional framework imposed in 1990/91.

Thirdly, the author's contribution thesis that, regardless of the existing restrictive constitutional framework, the civic activity of the Bulgarians can seriously contribute to the development of the people's political culture is of inalienable usefulness

Fourthly, her political analysis can be given as an excellent example of a scientific explanation of the realities associated with the dichotomy — advantages or disadvantages — of both socialism and capitalism.

Fifth, Assoc. Prof. Pachkova accepts that there are some specifics in the protest culture of the Bulgarians. But as a researcher she is adamant that they do not make the Bulgarians any scandalous exception in the fabric of European civilization.

Some recommendations: The work will only win if in the future edition more attention is paid to what is contained in the pages of the right-wing, liberal scientific journals, in connection with the civic behaviour of the Bulgarians. The future monograph will also win if, when published, the author's unconventional interpretation of the socialist decades as "state capitalism" is argued with more facts.

CONCLUSION:

Dear members of the scientific jury,

I find with deep conviction that before us is a mature, fully contributed and fully completed scientific work - both as an idea and as a realization. Its author has chosen as the subject of his great doctoral dissertation, the study of one of the largest and most complex areas of politics - the civil struggles of the Bulgarians during the transition period. Both as a complexity of the topic, and as a saturation with factology and its length over time, this is one of the most maximalist academic commitments one can hire in the development of a major doctoral dissertation.

Everything in this dissertation is original, contributing and in its entirety is an excellent certificate for the maturity of Associate Professor Dr. Petya Pachkova as an original scientist - researcher who has his own clear scientific positions - even to the point of originality.

In view of all that has been said so far, I offer with full conviction to the esteemed members of the Scientific Jury to vote "FOR AWARD" of the scientific degree "Doctor of Political Sciences" of Assoc. Prof. Dr. Petya Stoyanova Pachkova. Field of higher education: 3. Social, economic and legal sciences. Professional field: 3.3. Political Sciences. Scientific specialty "Political Science". Personally, I will vote "FOR" the award of this degree, because Assoc. Prof. Dr.

Petya Stoyanova Pachkova has realized a scientific product that would do honour to any modern researcher of the current political process - and not only in Bulgaria.

Sofia

August 17 2020

Reviewer:

**Prof. Doctor of History Science Trendafil A.
Mitev**